

TANDA-TANDA PENYAKIT KEJIWAAN DALAM KALANGAN REMAJA ISLAM DI JOHOR BAHRU. ^a

Siti Norlina Muhamad¹, Farahwahida Mohd Yusuf², Siti Aishah Panatik @ Abdul Rahman³,
Mohd Nasir Ripin⁴, Fariza Md Sham⁵, Zilal Saari¹,

Universiti Teknologi Malaysia, Johor Bahru, Johor
Email; norlina@utm.my

Abstrak

Zaman remaja sering dikaitkan dengan zaman yang banyak sekali menimbulkan tekanan jiwa kepada individu. Ia merupakan satu masa yang amat kompleks dalam perkembangan keperibadian seorang individu. Melihat kepada masalah yang kompleks ini, kajian ini dilakukan untuk membantu menangani masalah ini. Kertaskerja ini akan membincangkan tanda-tanda penyakit kejiwaan dalam kalangan remaja Islam di Johor Bahru. Sebanyak 231 borang soal selidik telah diedarkan ke beberapa buah sekolah menengah di sekitar daerah Johor Bharu. Responden terdiri daripada pelajar tingkatan satu hingga tingkatan lima di mana kesemua mereka adalah beragama Islam. Terdapat empat domain yang diukur iaitu kebijaksanaan (*al-hikmah*), kesederhanaan (*al-'iffah*), keberanian (*al-shaja'ah*) dan keadilan (*al-'adalah*). Data dianalisis menggunakan SPSS version 18. Dapatan kajian menunjukkan, tanda penyakit kejiwaan dalam kalangan remaja Islam di Johor Bahru berada pada tahap rendah di mana min keseluruhan ialah 2.17.

Katakunci: tanda-tanda, penyakit jiwa, remaja

^a Kertas kerja ini dibentangkan dalam 4th International Conference 2017 (INSAN) pada 1 dan 2 November 2017 anjuran UTHM

¹ Felo dan Pensyarah Kanan, Pusat Penyelidikan Fiqh Sains dan Teknologi, Universiti Teknologi Malaysia, Johor Bahru

² Profesor, Pusat Penyelidikan Fiqh, Sains dan Teknologi, Universiti Teknologi Malaysia, Johor Bahru

³ Prof Madya, Fakulti Managemen, Universiti Teknologi Malaysia, Johor Bahru

⁴ Pensyarah Kanan, Fakulti Tamadun Islam, Universiti Teknologi Malaysia, Johor Bahru

⁵ Felo dan Prof Madya, Institut Hadhari, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi

1. Pendahuluan

Zaman remaja adalah zaman yang akan menentukan kecemerlangan kehidupan seseorang individu. Sekiranya jalan yang dipilih tepat dan bijak, ia akan memberi kesejahteraan hidup kepada mereka. Sebaliknya, jika jalan yang dipilih adalah salah, ia akan membawa kepada pelbagai isu dan masalah kronik yang menjejaskan kualiti kehidupan mereka dan masyarakat pada masa tersebut dan juga pada masa akan datang. Menurut Azhar Mohd Zain (1999:67), remaja yang mengalami masalah pembelajaran, emosi, tingkah laku dan sosial adalah berpunca daripada mereka menghadapi perubahan perkembangan biologi, psikologi dan sosial yang ketara pada peringkat ini. Kebanyakan mereka tidak memerlukan rawatan psikiatri tetapi hanya memerlukan campur tangan atau intervensi sosial, pendidikan khas dan psikologi. Rawatan psikologi untuk remaja bermasalah amat berbeza dengan rawatan untuk golongan dewasa. Ini kerana golongan remaja lebih memerlukan penglibatan keluarga.

2. Penyakit Kejiwaan dari Perspektif Islam

Islam amat memberi penekanan terhadap kesihatan fizikal dan spiritual kepada setiap individu tanpa mengira lapisan usia. Dalam al-Quran banyak ayat-ayat yang menjelaskan tentang jiwa manusia. Ia boleh menjadi petunjuk dan panduan manusia untuk mengenali diri dan mencari jalan terbaik dalam menghadapi penyakit kejiwaan. Allah juga mengingatkan manusia berusaha agar tidak terperangkap dalam penyakit kejiwaan. Antara firman Allah yang menjelaskan mengenai ciri khas sebahagian penyakit kejiwaan ini ialah sebagaimana maksud firmanNya:

"... Mereka mempunyai hati, tetapi tidak dipergunakannya untuk memahami (ayat-ayat Allah) dan mereka mempunyai mata (tetapi) tidak dipergunakannya untuk melihat (tanda-tanda kekuasaan Allah), dan mereka mempunyai telinga (tetapi) tidak dipergunakannya untuk mendengar (ayat-ayat Allah). Mereka itu sebagai binatang ternak, bahkan mereka lebih sesat lagi. Mereka itulah orang-orang yang lalai."
(QS. Al-A'raf: 179)

Dari perspektif Islam, gangguan jiwa mempunyai kaitan erat dengan penyakit batin dan konflik peribadi dalam diri seseorang individu. Gangguan peribadi (*character disorder*) ini hampir menyamai gangguan tingkah laku (*behaviour disorder*). Maksud gangguan peribadi ini ialah sekelompok peribadi manusia yang menyimpang dari fitrah asal yang suci bersih sebagaimana ditetapkan oleh Allah S.W.T. Penyimpangan tingkah laku yang berlaku

menyebabkan wujudnya penyakit dalam jiwa manusia di mana akhirnya boleh mematikan hati dan jiwa seseorang (Abdul Mujib, 2006:351).

Islam membahagikan penyakit jiwa kepada dua kategori; Pertama; penyakit jiwa yang bersumber daripada rohani iaitu yang berkaitan dengan iman, nilai dan masalah kehidupan. Kedua; penyakit jiwa yang bersumber daripada kesan toksin ke atas sistem saraf.

Penyakit jiwa yang bersumber daripada rohani ini berpunca daripada tiada pegangan yang kukuh terhadap Allah s.w.t. Ia juga mempunyai kaitan dengan akhlak yang dimiliki oleh individu tersebut. Orang yang tidak beriman dengan kewujudan pencipta akan mudah bertindak khianat, angkuh, sombong, hasad dengki, tamak haloba dan sebagainya. Semua sifat ini dianggap sebagai penyakit rohani yang boleh memberi kesan buruk kepada individu dan masyarakat. Penyakit jiwa yang bersumber daripada kesan toksin yang berlebihan ke atas sistem saraf ini pula berpunca daripada pemakananan yang tidak betul serta cara hidup dan pemikiran yang salah.

Cendekiawan Islam seperti Miskawayh, al-Ghazali dan sebagainya telah membincangkan cara untuk mengelakkan diri dari penyakit kejiwaan dan seterusnya memperoleh kesempurnaan dan kebahagiaan. Antaranya ialah;

2.1 Memiliki kebijaksanaan (*al-hikmah*)

Kebijaksanaan yang dimaksudkan di sini ialah mengetahui tentang segala benda yang wujud dari aspek kewujudannya sama ada ia berkaitan dengan urusan ketuhanan atau urusan manusia. Hasil dari penguasaan ilmu tersebut, seseorang yang memiliki kebijaksanaan akan dapat mengetahui perkara-perkara yang boleh diterima akal iaitu yang mana mesti dilakukan dan yang mana mesti ditinggalkan (Miskawayh, 1977: 26).

Kebijaksanaan boleh dibahagikan kepada dua bahagian iaitu kebijaksanaan dari sudut teori dan praktikal. Kebijaksanaan dari sudut teori bermaksud kemampuan menghasilkan pemikiran yang benar manakala dari sudut praktikal kemampuan menghasilkan situasi yang baik yang berupaya melahirkan tingkah laku yang sopan (Miskawayh, 1977: 68).

2.2 Memiliki kesederhanaan (*al-'iffah*)

Kesederhanaan di sini bermaksud daya atau kekuatan nafsu syahwat (*al-nafs al-shahwaniyyah*). Kewujudan daya ini pada seseorang individu adalah disebabkan dia

mendorong nafsu syahwatnya mengikut panduan akal. Dengan itu kehendak nafsunya dapat membezakan antara yang benar dan salah. Hasilnya, individu tersebut menjadi seorang yang merdeka dan tidak menjadi hamba kepada tuntutan syahwatnya (Miskawayh, 1977: 26).

Hakikat kesederhanaan ialah apabila seseorang itu meninggalkan hawa nafsu seperti makan, minum dan lain-lain nikmat dunia yang disukai oleh orang lain semata-mata kerana dirinya, bukan kerana tujuan tertentu. Dia mengambil sesuatu perkara itu sekadar keperluan dirinya, pada kadar yang diharuskan dan dalam masa tertentu serta suasana yang mengizinkan sahaja (Miskawayh, 2006: 103). Oleh itu apa sahaja yang berfaedah dalam usaha mencapai matlamat untuk mengekang hawa nafsu adalah dikira baik.

2.3 Keberanian (*al-shaja'ah*)

Keberanian yang dimaksudkan di sini ialah daya atau kekuatan jiwa emosi (*al-nafs al-ghadabiyyah*). Keberanian terserlah pada diri seseorang individu apabila dia mengikat dirinya dengan jiwa rasional yang cerdas (*al-nafs al-natiqah al-mumayyizah*) dan menyalurkannya mengikut apa yang didorong oleh fikiran ketika berhadapan dengan perkara-perkara yang menakutkan. Orang yang memiliki keberanian, tidak akan berasa takut terhadap perkara-perkara yang menggerunkan sekiranya dengan melakukan perkara tersebut, ia menghasilkan sesuatu yang baik dan jika bersabar dalam menghadapinya adalah satu perbuatan yang terpuji (Miskawayh, 1977: 26).

Hakikat keberanian ialah mempunyai jiwa yang kuat (Miskawayh, 1961: 103). Walau bagaimanapun pada sesetengah tempat, orang yang bersikap berani bukan pada tempatnya digelar sebagai seorang yang sombong (Miskawayh, 1977: 25). Sifat berani sehingga memperhambakan manusia lain adalah satu tindakan yang menyeleweng daripada peranan sebenar manusia sebagai hamba dan khalifah Allah di muka bumi ini.

2.4 Keadilan (*al-'adalah*)

Keadilan adalah merupakan daya atau kekuatan kepada jiwa. Apabila ketiga-tiga daya iaitu kekuatan jiwa rasional, jiwa emosi dan jiwa nafsu syahwat bersatu, ia akan menghasilkan daya kekuatan yang keempat iaitu keadilan (Miskawayh, 1977: 27).

Harta sukar dicari tetapi senang dibelanjakan. Keperluan kepada harta adalah satu perkara penting dalam kehidupan dan ia sangat berfaedah dalam menampakkan kebijaksanaan. Bagi individu yang adil, untuk mencari harta yang halal agak sukar tetapi bagi

orang yang tidak sukakan keadilan, dia tidak mengendahkan bagaimana cara mendapatkannya dan dari mana datangnya harta itu. Oleh itu, kebiasaannya, didapati orang-orang yang mulia dan adil mempunyai harta yang sedikit, sedangkan orang-orang yang tidak berakhlak mempunyai harta yang banyak. Mereka berusaha menambah harta walau dengan cara khianat dan menipu. Orang yang adil dalam hidup ialah yang bersikap adil dalam menggunakan kuasa, perbuatan dan ketika menjalani kehidupan sehariannya (Miskawayh, 1951: 107-108).

3. Tanda-tanda Penyakit Kejiwaan dalam Kalangan Remaja Islam

Kajian lapangan ini bertujuan untuk melihat tanda-tanda penyakit jiwa dalam kalangan remaja Islam di Johor Bahru. Satu set borang soal selidik dibentuk dan diedarkan kepada 231 responden di beberapa buah sekolah menengah dan kompleks membeli belah di sekitar daerah Johor Bharu. Responden terdiri daripada pelajar tingkatan satu hingga tingkatan lima di mana kesemua mereka adalah beragama Islam. Terdapat empat domain yang diukur iaitu kebijaksanaan (*al-hikmah*), kesederhanaan (*Al-iffah*), keberanian (*al-shaja'ah*) dan keadilan (*al-adalah*). Data dianalisis menggunakan SPSS version 18.

3.1 Analisis Data Demografi

Bahagian ini membincangkan latar belakang responden. Sebanyak 7 item dibina bagi memberi gambaran tentang latar belakang responden.

Jadual 3.1.1: Bilangan dan peratusan responden mengikut umur

Umur	Kekerapan (<i>f</i>)	Peratus (%)
13 – 14 tahun	74	32.0
15 – 16 tahun	83	35.5
17 – 18 tahun	66	26.6
19 tahun	8	3.5
Jumlah	231	100

Jadual 3.1.1 menunjukkan taburan bilangan dan peratus responden mengikut umur. Kebanyakan responden berumur dalam lingkungan 15-16 tahun iaitu sebanyak 35.5% diikuti dengan lingkungan umur 13-14 tahun (32.0%) dan 17-18 tahun (26.6%). Bilangan responden berusia 19 tahun merupakan jumlah yang paling sedikit iaitu 3.5%.

Jadual 3.1.2: Bilangan dan peratusan responden mengikut pendidikan

	Kekerapan (<i>f</i>)	Peratus (%)
Sekolah Menengah Kebangsaan	142	61.5
Sekolah Menengah Kebangsaan Agama	4	1.7
Sekolah Menengah Agama	75	32.5
Lain – lain	10	4.3
Jumlah	231	100

Jadual 3.1.2 pula menunjukkan taburan responden mengikut pendidikan. Majoriti responden mendapat pendidikan di Sekolah Menengah Kebangsaan iaitu sebanyak 61.5% diikuti dengan Sekolah Menengah Agama sebanyak 32.5% dan lain-lain pendidikan iaitu sebanyak 4.3%. Jumlah responden yang mendapat pendidikan di Sekolah Menengah Kebangsaan Agama pula mencatatkan peratusan yang paling rendah iaitu 1.7% sahaja.

Jadual 3.1.3: Taburan responden mengikut bilangan adik beradik

Bilangan Adik Beradik	Kekerapan (<i>f</i>)	Peratus (%)
Anak Tunggal	5	2.2
2 – 3 Orang	57	24.7
4 – 6 Orang	136	58.9
7 – 9 Orang	26	11.3
≥ 10 Orang	7	3.0
Jumlah	231	100

Jadual 3.1.3 pula menunjukkan taburan responden mengikut bilangan adik beradik. Kebanyakan responden mempunyai bilangan adik beradik di antara 4 hingga 6 iaitu sebanyak 58.9% diikuti dengan bilangan adik beradik di antara 2 hingga 3 orang (24.7%), serta bilangan adik beradik di antara 7 hingga 9 orang (11.3%). Terdapat 3.0% daripada responden yang memiliki adik beradik melebihi 10 orang manakala baki 2.2% responden adalah anak tunggal.

Jadual 3.1.4: Taburan responden mengikut kedudukan dalam keluarga

Kedudukan Dalam Keluarga	Kekerapan (<i>f</i>)	Peratus (%)
Anak Sulung	55	23.8
Anak Tengah	123	53.2
Anak Bongsu	48	20.8
Anak Tunggal	5	2.6
Jumlah	231	100

Jadual 3.1.4 pula menunjukkan taburan responden mengikut kedudukan dalam keluarga. Daripada jadual 3.1.4, dapat dilihat kebanyakan dari responden merupakan anak tengah (52.4%) diikuti dengan anak sulung (23.8%). Seramai 20.8% daripada responden merupakan anak bongsu dan 2.6% pula merupakan anak tunggal.

Jadual 3.1.5: Taburan responden mengikut pekerjaan bapa

Pekerjaan Bapa	Kekerapan (f)	Peratus (%)
Doktor/Peguam/Jurutera	23	10
Pensyarah/Guru	41	17.7
Ahli Perniagaan	19	8.2
Buruh/Pekerja Kontrak	29	12.6
Bekerja Sendiri	44	19
Lain- lain	75	32.5
Jumlah	231	100

Jadual 3.1.5 menunjukkan taburan responden mengikut pekerjaan bapa. Daripada jadual tersebut, dapat dilihat kebanyakan bapa responden mempunyai kerja yang berlainan dari senarai (32.5%). 19% daripada bapa responden pula bekerja sendiri manakala 17.7% daripada bapa responden bekerja sebagai guru atau pensyarah. 12.6% dari bapa responden bekerja sebagai buruh manakala 10.0% daripada bapa responden berkhidmat sebagai doktor, jurutera atau peguam. Hanya 8.2% daripada bapa responden yang terlibat dalam perniagaan.

Jadual 3.1.6: Taburan responden mengikut pekerjaan ibu

Pekerjaan Ibu	Kekerapan (f)	Peratus (%)
Doktor/Jurutera/Peguam	14	6.1
Pensyarah/Guru	66	28.6
Ahli Perniagaan	16	6.9
Buruh/Pekerja Kontrak	10	4.3
Suri Rumah	93	40.3
Lain- lain	32	13.9
Jumlah	231	100

Jadual 3.1.6 pula menunjukkan taburan responden mengikut pekerjaan ibu. Majoriti ibu responden adalah suri rumah tangga (40.3%) diikuti dengan pensyarah atau guru (28.6%), lain-lain pekerjaan (13.9%), ahli perniagaan (6.9%) dan doktor, peguam atau jurutera (6.1%). Buruh atau pekerja kontrak pula mencatatkan peratusan yang paling rendah iaitu 4.3% sahaja.

8	Saya selalu bersangka buruk dalam semua perkara	68	29.4	81	35.1	60	26.0	17	7.4	5	2.2	2.18
*9	Saya sentiasa berwaspada dalam melakukan sesuatu tindakan	45	19.5	111	48.1	57	24.7	13	5.6	5	2.2	2.23
10	Saya sukar menerima tunjuk ajar dan nasihat daripada orang lain	31	13.4	58	25.1	75	32.5	46	19.9	21	9.1	2.86
11	Saya sukar melontarkan idea dalam kebanyakan situasi	15	6.5	31	13.4	76	32.9	84	36.4	25	10.8	3.32

(* Item Negatif)

Jadual 3.2.1 menunjukkan taburan responden mengikut tanda-tanda penyakit kejiwaan dalam kalangan remaja Islam mengikut domain kebijaksanaan (*al-Hikmah*). Item “*Saya sukar melontarkan idea dalam kebanyakan situasi*” menunjukkan min yang paling tinggi iaitu 3.32 berbanding lain-lain item. Secara keseluruhan, min berada pada tahap rendah iaitu antara 2.18 hingga 3.32 menunjukkan jiwa responden berada dalam situasi yang baik.

3.2.2 Kesederhanaan (*al- 'Iffah*)

Jadual 3.2.2 adalah item mengenai tanda-tanda penyakit kejiwaan dari perspektif Islam mengikut domain kesederhanaan (*Al- 'Iffah*). Jadual 3.2.2 menjelaskan taburan kekerapan, peratusan dan min untuk setiap item.

Jadual 3.2.2: Tanda-tanda penyakit kejiwaan dalam kalangan remaja Islam menurut domain Kesederhanaan (*al- 'Iffah*)

Bil	Item	Sangat Tidak Setuju		Tidak Setuju		Kurang Setuju		Setuju		Sangat Setuju		Min
		f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	
12	Saya mempunyai sifat panas baran	78	33.8	71	30.7	54	23.4	22	9.5	6	2.6	2.16

16	Saya terdorong melakukan kegiatan tidak sihat seperti merokok, melepak atau merempit apabila emosi tidak stabil	163	70.6	33	14.3	19	8.2	8	3.5	8	3.5	1.55
17	Saya mudah berputus asa apabila gagal mencapai kehendak dan impian saya	77	33.3	81	35.1	50	21.6	16	6.9	7	30	2.11
18	Saya selalu mengalami perasaan takut yang melampau	74	32.0	82	35.5	56	24.2	13	5.6	6	2.6	2.11
19	Ada ketikanya saya rasa ingin membunuh diri	158	68.8	38	16.5	21	9.1	11	4.8	3	1.3	1.54
20	Saya lebih suka menyendiri apabila fikiran berkecamuk	33	14.3	34	14.7	35	15.2	70	30.3	59	25.5	3.38
21	Saya berasa bangga dapat melibatkan diri dalam kegiatan gengsterisme	166	71.9	36	15.6	14	6.1	9	3.9	5	2.2	1.53

Jadual 3.2.3 menunjukkan taburan responden mengikut tanda-tanda penyakit kejiwaan dalam kalangan remaja Islam mengikut domain keberanian (*al-Shaja'ah*). Item “*Saya lebih suka menyendiri apabila fikiran berkecamuk*” menunjukkan min yang paling tinggi iaitu 3.38 berbanding lain-lain item. Item “*Saya berasa bangga dapat melibatkan diri dalam kegiatan gengsterisme*” pula berada pada min yang paling rendah iaitu 1.53. Secara keseluruhan, min berada pada tahap rendah iaitu antara 1.53 hingga 3.38 menunjukkan responden berada dalam situasi jiwa yang baik.

3.2.4 Keadilan (*al-‘Adalah*)

Jadual 3.2.4 adalah item mengenai tanda-tanda penyakit kejiwaan dari perspektif Islam mengikut domain keadilan (*al-‘Adalah*). Jadual 3.2.4 menjelaskan taburan kekerapan, peratusan dan min untuk setiap item.

Jadual 3.2.4: Tanda-tanda penyakit kejiwaan dalam perspektif Islam mengikut domain keadilan (*al-‘Adalah*)

Bil	Item	Sangat Tidak Setuju		Tidak Setuju		Kurang Setuju		Setuju		Sangat Setuju		Min
		F	%	F	%	f	%	f	%	f	%	
22	Apabila melihat orang lain berjaya atau mendapat sesuatu yang tidak saya miliki, saya berasa amat dengki	78	33.8	74	32.0	54	23.4	17	7.4	8	3.5	2.15
23	Saya suka melakukan perbuatan khianat pada orang lain terutama ketika tiada siapa yang melihat perbuatan tersebut	137	59.3	55	23.8	27	11.7	7	3.0	5	2.2	1.64
24	Saya sentiasa mencari peluang untuk menipu orang di sekeliling	143	61.9	60	26.0	16	6.9	11	4.8	1	0.4	1.56
25	Saya suka mengikut kawan-kawan melakukan kegiatan vandalisme	144	62.3	59	25.5	18	7.8	5	2.3	5	2.2	1.56

Jadual 3.2.4 menunjukkan taburan responden mengikut tanda-tanda penyakit kejiwaan dalam kalangan remaja Islam mengikut domain keadilan (*al-‘Adalah*). Item “*Apabila melihat orang lain berjaya atau mendapat sesuatu yang tidak saya miliki, saya berasa amat dengki*”

menunjukkan min yang paling tinggi iaitu 2.15 berbanding lain-lain item. Secara keseluruhan, min berada pada tahap rendah iaitu antara 1.56 hingga 2.15 menunjukkan responden berada dalam situasi jiwa yang baik.

3.2.5 Analisis Keseluruhan Tanda Penyakit Kejiwaan Dalam Kalangan Remaja Islam

Jadual 3.2.5 menunjukkan analisis keseluruhan tanda penyakit jiwa dalam kalangan remaja Islam di daerah Johor Bharu. Jadual tersebut menjelaskan tentang tahap dan min bagi setiap konstruk serta min keseluruhan bahagian ini. Hasil dapatan kajian menunjukkan bahawa nilai min keseluruhan adalah 2.17. Ini bererti tanda-tanda penyakit kejiwaan dalam kalangan remaja Islam di Johor Bahru adalah pada tahap rendah.

Jadual 3.2.5: Analisis keseluruhan tanda penyakit kejiwaan dalam kalangan remaja Islam

Bil	Perkara	Tahap	Min
1	Kebijaksanaan (<i>Al-Hikmah</i>)	Sederhana	2.65
2	Kesederhanaan (<i>Al-Iffah</i>)	Rendah	2.29
3	Keberanian (<i>Al-Shaja'ah</i>)	Rendah	2.04
4	Keadilan (<i>Al-'Adalah</i>)	Rendah	1.73
5	Min Keseluruhan	Rendah	2.17

4. Kesimpulan

Hubungan antara kebahagiaan jiwa dengan diri seseorang berkait rapat dengan ilmu dan sifat terpuji yang dimiliki. Sifat-sifat terpuji seperti kebijaksanaan (*al-hikmah*), kesederhanaan (*al-'iffah*), keberanian (*al-shaja'ah*) dan keadilan (*al-'adalah*) boleh membawa kebahagiaan kepada jiwa dan mengelakkannya dari menghadapi penyakit kejiwaan. Amalan yang sewajarnya dilakukan oleh seseorang individu adalah amalan yang baik untuk fizikal dan spiritualnya berasaskan pertimbangan akal dan panduan wahyu. Memandangkan peringkat perkembangan remaja menimbulkan banyak konflik, mereka amat memerlukan bantuan daripada golongan dewasa agar peringkat ini dapat dilalui dengan sempurna tanpa mengalami konflik yang kronik.

5. Rujukan

- Abdul Mujib. 2006. *Keperibadian dalam Psikologi Islam*. Jakarta Raya: Grafindo Persada
- Azhar Mohd Zain, Prof. Madya Dr. 1999. *Perubatan Pencegahan Peringkat Remaja-Minda Teguh Watak Kukuh* dalam Perubatan Pencegahan Menurut Islam. Abu Bakar Abdul Majeed (pnyt). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Jeffrey Jensen Arnett (1999). *Adolescent Storm and Stress Reconsidered*. American Psychologist. Vol 54. No 5. 317-326.
- Miskawayh, Ahmad Ibn Muhammad Ibn Ya'qub. 2006. *Tahdhib al-Akhlaq wa Tathir al-A'raq*. Nawaf al-Jarrah (pnyt.). Cetakan pertama. Beirut: Dar Sadir.
- Miskawayh, Ahmad Ibn Muhammad Ibn Ya'qub. 1977. *Tahdhib al-Akhlaq wa Tathir al-A'raq*. Ibn al-Khatib (pnyt.). Cetakan pertama. Kaherah: al-Tab'at al-Misriyyah wa Maktabatuha.
- Miskawayh, Ahmad Ibn Muhammad Ibn Ya'qub. 1951. *al-Hawamil wa al-Shawamil*. Kaherah: Lujnah al-Ta'lif wa al-Tarjamah wa al-Nashr.
- Syed Muhammad Naquib al-Attas. 2002. *Ma'na Kebahagiaan dan Pengalamannya dalam Islam*. Muhammad Zainiy Uthman (terj.) Kuala Lumpur: Institut Antarabangsa Pemikiran dan Tamadun Islam (ISTAC)
- Zulkifli Haji Mohd Yusoff. 2004. *Gejala Sosial dalam Komuniti: Satu Sorotan Penyelesaian dari Perspektif Wahyu*. Prosiding Seminar Antarabangsa Nilai Dalam Komuniti Pasca Modenisme SIVIC 2004, 4-6 September 2004, Fakulti Sains Kognitif dan Pendidikan, Universiti Utara Malaysia dan Institut Kefahaman Islam Malaysia (IKIM). Langkawi, Hotel City Bayview. Hal. 514-521.